

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRKİYE'DE NEOLİBERAL YÖNETİŞİMİN ARACI OLARAK KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUK

Ebru Deniz OZAN¹

Öz

Bu makalede Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS), neoliberal yönetişimin bir aracı olarak ele alınmaktadır ve Türkiye'deki KSS pratiği bu çerçeveden incelenmektedir. Makale, dört eksen temelinde KSS'nin neoliberal yönetişimin bir aracı olarak değerlendirilebileceğini ileri sürmektedir: Birincisi, KSS neoliberal politikaların 'minimal devlet' savının tamamlayıcısı olarak ele alınabilir. İkincisi, KSS faaliyetlerinin uluslararası kuruluşların yardımıyla yerel ekonomileri küresel, neoliberal ekonomiye entegre etmede önemli bir işlevi vardır. Üçüncüsü, KSS faaliyetleri neoliberalizmin finansal, ekolojik ve meşruiyet krizine bir çözüm olarak sunulmaktadır. Dördüncüsü, KSS'nin hayırseverlik boyutu, neoliberal ekonominin olumsuz etkileriyle başa çıkma stratejisi olarak görülebilir.

Anahtar kelimeler: Neoliberal Yönetişim, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Türkiye'de İşveren Örgütleri, Krizler

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY AS A TOOL OF NEOLIBERAL GOVERNANCE IN TURKEY

Abstract

This paper considers CSR as a tool of neoliberal governance and examines the CSR activities in Turkey from this perspective. Relying on four axis, the paper argues that CSR is considered as a tool of neoliberal governance: First, CSR activities can be seen as complementary to 'the minimal state' claim of neoliberal politics. Secondly, CSR activities function as a tool to integrate local economies into the global economy with the help of the international organizations. Thirdly, these practices are considered as a solution to the financial, ecological and legitimacy crisis of neoliberalism. Fourth, philanthropic approach associated with CSR is seen as a strategy of dealing negative effects of neoliberal economy.

Keywords: Neoliberal Governance, Corporate Social Responsibility, Business Organizations in Turkey, Crisis

¹ Dr. Öğr. Üyesi Ebru Deniz OZAN, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, edeniz.ozan@dpu.edu.tr, ORCID:0000-0001-6927-3179

Başvuru Tarihi (Received): 07.11.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 20.01.2023

Giriş

Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) fikrinin ortaya çıkışını, 1930’ların İngiliz-Amerikan dünyasına kadar geri götürmek mümkünse de (Gündüz, 2009: 1), KSS faaliyetleri 1990’ların başından itibaren şirket faaliyetlerinin önemli bir parçası haline gelmiştir (Ayhan, 2009: 175; Hanlon ve Fleming, 2009: 940). Özellikle 1980’lerde geliştirilen, kurumların, uzun vadeli sürdürülebilir büyüme ve meşruiyet elde etmek için sosyal talepleri dikkate almalarını ve paydaşlarına, tüketicilere, müşterilere, tedarikçilere, çalışanlara ve sivil toplum kuruluşlarına karşı sorumlu olmaları gerektiğini ileri süren Paydaş Teorisi (*Stakeholder Theory*) ile KSS tanımı genişlemiştir (Gündüz, 2009: 4). KSS, işçi haklarından çevreye kadar birçok alanı kapsayan, hayırseverlik boyutu yanı sıra, örneğin azınlıkların ve savunmasız grupların haklarının desteklenmesini de içeren geniş bir boyuta sahiptir (Selvi ve diğerleri, 2010: 282).

KSS ile ilgili çalışmalar daha çok işletme ve yönetim alanında bulunmaktadır (Garriga ve Melé, 2004; Shamir, 2010), ancak KSS konusunda daha eleştirel bir bakış açısı benimseyen (Shamir, 2010; Bekmen, 2016; Fleming ve Tones, 2013; Ayhan, 2009) ve olguyu sadece bir işletme veya yönetim sorunu olarak değil, sosyo-ekonomik bir olgu olarak ele alan çalışmalar (Hanlon ve Fleming, 2009: 937; Fleming ve Jones, 2013: 94) da mevcuttur. Örneğin Hanlon ve Fleming'e göre KSS, neoliberalizmin kilit bir unsurudur ve KSS uygulamaları post-fordist toplumda, yeni meşruiyet kaynakları olarak işlev görmektedir. Aslında eğitim, sağlık, çocuk ve yaşlı bakımı gibi birçok alanın piyasaya açılmasını temsil etmektedir (Hanlon ve Fleming, 2009: 939, 943, 946). Bu çalışmalar aynı zamanda KSS'nin ideolojik rolüne de vurgu yapmaktadır. KSS, şirketlerin etik olmayan, çevreye duyarlı olmayan davranışlarını kapsayacak şekilde tasarlanmış (Fleming ve diğerleri, 2013: 340) veya KSS'nin Marksist eleştirisinde ileri sürüldüğü gibi, kapitalist üretim tarzının -buna neoliberalizm veya geç kapitalizm denilebilir- iktidar ilişkilerini maskeleyerek için tasarlanmış ideolojik bir araç olarak kabul edilir (Barthold, 2013: 400-401). Örneğin Fleming ve Jones, KSS'nin sermaye ile emek, işveren ve çalışan arasındaki ayrımı yumuşatmada ideolojik bir işlevi olduğunu, bütünleştirici bir araç olarak da işlev görebildiğini vurgulamaktadır (2013: 78).²

Yukarıdaki eleştirel çerçeveyi temel alan bu makale, KSS’yi neoliberal yönetişimin bir aracı olarak değerlendirmekte, Türkiye’deki KSS uygulamalarını bu çerçeveden ele alan ve örnekleyen bir inceleme yapmaktadır. Bu makale, yukarıdaki çerçeveden türetilen dört çıkarım üzerinden, KSS’nin neoliberal yönetişimin bir aracı olarak tanımlanabileceğini ileri sürmektedir. Birincisi, KSS faaliyetleri, devletlerin sorumluluklarının devredilmesi, paylaştırılmasına hizmet etmektedir ve KSS, neoliberal sistemin ‘minimal devlet’ iddiasının bir uzantısı ya da tamamlayıcısı olarak ele alınabilir. İkincisi KSS faaliyetleri uluslararası kuruluşların yardımıyla yerel ekonomileri küresel neoliberal ekonomiye entegre etmede önemli bir role sahiptir. Üçüncüsü, KSS faaliyetleri neoliberalizmin finansal, ekolojik ve meşruiyet krizine bir çözüm olarak sunulmaktadır. Dördüncü ve bir önceki noktayla bağlantılı olarak KSS faaliyetleri, özellikle KSS’nin hayırseverlik boyutu, yani şirketlerin dini inanç, ahlaki değerler gibi yerel-kültürel kodlarla iç içe geçmiş hayırseverlik tutum ve KSS tanımları, neoliberal ekonominin olası olumsuz etkileriyle başa çıkmada etkili bir stratejidir. Bir başka yönüyle de bu harmanlanma durumu, KSS gibi küresel, neoliberal araçların, yerelde ve özelde nasıl meşru bir zemin kazandığını ve içselleştirildiğini de göstermektedir.

Neoliberalizmi veya neoliberal yönetişimi tanımlamak zor olsa da, belli başlı özelliklerini ortaya koymak mümkündür. Neoliberal yönetişimin aracı olarak KSS tanımını netleştirmek için, önce neoliberal yönetişimi tanımlamak gerekmektedir.

² Örneğin KSS, firma çalışanların bağlılığını arttırarak ya da personeli firmada tutarak, "yetenek" çekme işlevi üstlenmekte ve çalışanların özellikle bazı endüstri alanlarında deneyimleyebileceği etik kaygıları bir kenarda tutmalarına yardımcı olabilmektedir (Fleming ve Jones, 2013: 78).

Neoliberalizmi sadece bir dizi ekonomik politika veya bir ideoloji olarak değil, aynı zamanda içinde yaşadığımız karmaşık küresel dünyanın yönetişimi için bir strateji olarak tanımlamak mümkündür (Munck, 2005: 68). En genel anlamıyla neoliberal yönetişimin ana unsurları, malların, insanların ve sermayenin serbest dolaşımını desteklemek; yetkinin hükümet ve sivil toplum kuruluşları arasında yeniden dağıtılması; piyasa yanlısı düzenleme ve bireysel özgürlüğü ve sorumluluğu geliştirecek sosyal yeniliklere vurgu olarak tanımlanabilir (Cerny ve diğerleri, 2005 aktaran Tennberg ve diğerleri, 2014: 42).

Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşların önerdiği, 1980 sonrası uygulanmaya başlanan neoliberal yapısal uyum programları ve yoksul ülkelerin ekonomilerini serbestleştirmelerine dayalı koşullu kredi stratejileri, 1990'ların başından itibaren, en çok da 1997 ekonomik krizinin de etkisiyle sorgulanmaya başladı. Bu sorgulama, küresel neoliberal gündemde “iyi yönetim” kavramını ön plana çıkardı (Joseph, 2012: 95-96). Daha önce devlet ve piyasa/ekonomi arasındaki ayrıma yapılan vurgu, 1997 Dünya Kalkınma Raporu’nda piyasaların gelişmesine izin verecek koşulları sağlamada etkin, 'kolaylaştırıcı bir devlet'e kaydı (Joseph, 2012: 95-96). 1980'lerde oluşan meşruiyet açığına cevaben ortaya atılan “iyi yönetim” yaklaşımı, özel veya kamusal nitelikte her türlü kurumun, piyasa merkezli sorumluluk bağlamı içinde, hesap verebilir ve şeffaf bir yapıda olmasını ifade ediyordu (Bekmen, 2016: 138). Ancak iyi yönetim vurgusu, neoliberalizmi reddetmek ya da ondan sapmak anlamına gelmiyordu (Joseph, 2012: 95). Bu yaklaşım, devlet otoritesinin, merkezi müdahalenin sınır ve niteliğinin çizilmesini, merkezi otoritenin “geri çekildiği” alanların, bireylerin ve kurumların “aktif aktörler” olarak bu alanları doldurmak üzere yeniden tasarlanmasını içeriyordu (Bekmen, 2016: 140). Bireysel ahlak, kurumsal şirket sorumluluğu ve etik topluluk biçimi gibi mekanizmalarla daha önce sosyal devlete ait olan sorumluluk paylaşılmış oluyordu (Bekmen, 2016: 142).

Bu çerçevede, bu yeni yönetişimin bir parçası ve önemli bir aktörü olan şirketlerin hak ve sorumlulukları yeniden tanımlanmaya, özel ve kamusal arasında sınırlar yeniden çizilmeye başlandı (Bekmen, 2016: 149-150). Hesap verebilir, sorumluluk alabilir/atfedebilir ve etik olarak uygun davranabilir aktif kurumsal özneler olarak yeniden tasarlanan şirketler, neoliberal yönetişimin sosyal ve çevre sorunlarının çözümünü üstelenen ve bunları piyasa beklentileri ile uyumlulaştıran aktörler olarak bu yeni yönetim gündeminin önemli bir parçası haline geldi (Bekmen, 2016: 152, 167). Özellikle çok uluslu şirketler (ÇUŞ); uluslararası kurumlar ve hükümetlerle birlikte düzenleyici aktörler olarak küresel neoliberal yönetişimin önemli bir unsuru haline geldi.

Örneğin gelişmekte olan piyasalarda (*emerging markets*) yer alan çok uluslu ve büyük şirketlerin, iyi kurumsal vatandaşlar olmak ve KSS faaliyetlerinde bulunmak için gerekli ekonomik güç ve fırsata sahip olduğu kabul edilmektedir (Eweje, 2014: 6). Bu bakış açısına göre, KSS bu gelişmekte olan ülkelerde, iyi yönetişimin ve kurumsal gelişimin yokluğunda, kalkınma için bir araç olarak değerlendirilmektedir. Örneğin 2013'te Hindistan hükümeti, şirketlerin kârlarının % 2'sini KSS girişimlerine harcamasını zorunlu kılan bir yasa çıkarmıştır. Öte yandan Çin'de devlete ait işletmelerin KSS ve sürdürülebilirlik girişimlerini yıllık olarak yayınlamaları zorunlu hale gelmiştir. Gelişmekte olan veya yükselen ekonomilerin hükümetlerinin, kendi ülkelerinde faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerden KSS projeleri veya girişimler talep etmesi normal bir uygulama haline gelmiştir (Eweje, 2014: 7-8).

KSS'nin, neoliberalizme içkin olan ‘minimum devlet müdahalesi’ gündemi ile uyuşan, onu tamamlayıcı bir yönü vardır. Şöyle ki yukarıda da ele alındığı gibi, devletlerin temel hizmetlerin sağlanmasında asgari bir rol oynamasını gerektiren neoliberal gündem nedeniyle, toplumların sorunlarının çözümünde sivil toplum kuruluşlarının ve şirketlerin aktif rol almaları beklenmektedir. Örneğin özel sektörün, kirlilik, uygun olmayan çalışma koşulları gibi daha doğrudan sorumlu oldukları sorunların çözümü için sorumluluk alması ve ayrıca kurumların

topluma karşı etik ve ahlaki yükümlülüklerini yerine getirmesi istenmektedir. Aksi takdirde, şirketlerin itibarı ve imajının ya da işleyişlerinin meşruiyetinin sorgulanabilir hale geleceği ileri sürülmektedir (Sajjad ve Eweje, 2014: 166; Palakshappa ve Chatterji, 2014: 140-141). Öyle görünüyor ki, şirketlerin KSS faaliyetleri, yeni neoliberal yönetim döneminde, daha önce sosyal devletin sorumluluğunda olan ve kamusal olarak tanımlanan sorunların çözümünün, özel sektöre, piyasaya aktarılmasının bir mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında ‘minimal devlet’ vurgusu, yerini ‘kolaylaştırıcı devlet’ gibi kavrayışa bıraksa da, daha önce sosyal devlete ait olan tüm sorumluluğun, farklı kurumlar, şirketler ve bireyler arasında paylaşıldığı görülmektedir. Bu açıdan KSS, neoliberal yönetim mekanizmalarının ayrılmaz, tamamlayıcı bir parçasını oluşturmaktadır.

KSS’nin neoliberal yönetişimin bir aracı olduğunu gösteren ikinci nokta, uluslararası örgütler aracılığıyla yerel ekonomilere nüfuz etmesi ve yerel ekonomilerin küresel neoliberalizmle entegrasyonunda önemli bir rol oynamasıdır. Başta Avrupa Birliği (AB) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) gibi uluslararası kuruluşlar, Türkiye gibi birçok ülkede KSS faaliyetlerini teşvik etme ve yönlendirmede önemli bir role sahiptir. Sivil toplum kuruluşlarını (STK), kamu hizmetleri sunma ve politika oluşturmaya yardımcı olmaya teşvik ederler. Örneğin AB, 2001 *White Paper on European Governance* (Avrupa Yönetişimi üzerine Beyaz Kitap) uyarınca ülkelerdeki farklı çıkar grupları ve STK'larla ilişki kurmaya çalışmaktadır (Joseph, 2012). Yine 1999’da BM sekreteri olan Kofi Annan, şirketleri Küresel İlkeler Sözleşmesi (*Global Compact*)³ imzalayarak insan hakları, çevre ve işçi hakları gibi alanlarda sorumluluk almaya çağırmıştır (Gündüz, 2009: 78-79). KSS, uluslararası örgütler aracılığıyla, ulusal ekonomilerin küresel neoliberal piyasaya entegrasyonunu sağlamada elverişli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

KSS’nin neoliberal yönetişimin bir aracı olduğunu gösteren üçüncü nokta, KSS faaliyetlerinin neoliberalizmin finansal, ekolojik ve meşruiyet krizine bir çözüm olarak sunulması, küresel neoliberalizmin sorunlarıyla başa çıkmada etkili bir araç olarak görülmesidir.

Özellikle KSS’ye ilişkin literatürde 2008 finansal krizine ilişkin tartışmalar, KSS uygulamalarının neoliberalizmin sorunlarına ve krizlerine bir çözüm olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Finansal krizin yanı sıra, Covid-19 küresel salgınına ilişkin KSS uygulamalarının ele alındığı daha yakın zamanlı tartışmalar da bu çerçevede değerlendirilebilir. 2008 finansal krizi sırasında, şirketlerin KSS’yi yeniden tanımlamasının acil olduğu, iş dünyasına olan güveni arttırmak ve meşruiyet kazanmak için bunun gerekli olduğu ileri sürülmüştür. Şirketlerin toplumdaki güvensizliğe, toplumsal dışlanmaya, iş dünyasına duyulan güvensizliğe hemen yanıt üretmesi gerektiği vurgulanmıştır (Sun ve diğerleri, 2010: 12). Küresel salgınla ilgili olarak da, salgının sebep olduğu krizin daha samimi, daha sahici bir KSS anlayışına geçmek ve toplumsal sorunlarla ilgilenmek için iş dünyasına bir fırsat sunduğu ileri sürülmüş, krizin KSS stratejilerine ilişkin bu yönde bir etkisi olacağı varsayımı yapılmıştır (He ve Harris, 2020: 177; Garcia-Sanchez ve Garcia-Sanchez, 2020: 16). Salgın süresince, toplumsal ihtiyaçları karşılama yönünde daha güçlü KSS faaliyetleri sürdüren firmaların paydaşlarıyla güven ilişkisi kurabildiği, toplum tarafından ödüllendirildiği de vurgulanmıştır (Ding ve diğerleri, 2020: 30; Ar, 2021: 10).

2008 finansal krizi ile ilgili tartışmalarda, neoliberal modelin işleyişi ve modelin minimal devlet anlayışı sorgulansa da KSS, küresel neoliberal ekonominin sorunlarının üstesinden gelebilecek meşrulaştırıcı ve onarıcı bir araç olarak tanımlanıyordu. Salgın sırasında ise, KSS uygulamalarının pandeminin küresel sorunlarıyla yüzleşilmesinde yararlı, etkili bir araç olduğunun, bu çerçevede etik yönetimin ve iyi kurumsal yönetim mekanizmalarının öneminin altı çiziliyordu (Garcia-Sanchez, 2020: 18). Bir başka ifadeyle, bu kriz dönemlerindeki KSS tartışmaları, neoliberal

³ BM Kalkınma Programı tarafından oluşturulan, insan hakları, çalışma yaşamı, çevre, yolsuzluk karşıtı gibi alanlarda evrensel olarak kabul edilmiş on ilkedden oluşan sözleşme (Varçın ve diğerleri, 2013: 28).

küreselleşmenin sorunlu yanlarının giderilmesinde ya da krizlerinin aşılmasında KSS'ye yüklenen rolü ve kurumsal sosyal sorumluluğun yeni yönetim biçiminin bir aracı olarak tanımlandığını göstermektedir.

KSS'nin neoliberal yönetişimin vazgeçilmez bir parçası olduğunu gösteren dördüncü nokta KSS faaliyetlerinin, özellikle KSS'nin hayırseverlik (filantropi) boyutunun, neoliberal ekonominin olumsuz etkileriyle başa çıkmada etkili bir strateji olabileceğidir. Örneğin Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki pratiklere bakıldığında, KSS'nin hayırseverlik boyutunun ön plana çıktığını ve yerel kültürel kodlarla özdeşleştirildiği gözlenmektedir. Dolayısıyla bu tür faaliyetlerin, neoliberal politikaların olumsuz sonuçlarından ve de krizlerinden kaynaklanan toplumsal hoşnutsuzluğu gidermede ve sistemin meşruiyetini sürdürmede önemli bir işlev üstlendiği ileri sürülebilir.

Yukarıda vurgulanan bu dört eksen izleyen makale, önce Türkiye'deki KSS uygulamalarının mevcut durumu ve yapısı hakkında genel bir analiz sunmaktadır; ardından KSS'yi neoliberal yönetişimin ayrılmaz bir parçası ve neoliberal politikaların olumsuz etkilerine karşı geliştirilmiş bir strateji olarak tanımlayarak, Türkiye'deki KSS uygulamalarını bu çerçeveden ele alan ve örnekleyen bir inceleme yapmaktadır.

1.KSS'nin Türkiye'deki Mevcut Durumu ve Sermayenin Temsil Örgütleri: Genel Değerlendirme ve Temel Aktörler

KSS'nin Türkiye'de 2000'lerin başında ortaya çıktığı ileri sürülebilir (Duman ve diğerleri, 2016: 228). KSS'nin yaygınlaşmasında ve teşvikinde özel sektör ve uluslararası örgütler önyak olmuştur (Gündüz, 2009: 140-141).⁴ Özellikle de, Türkiye sermayesinin önde gelen temsilci örgütleri, KSS projelerinin oluşturulmasında ve desteklenmesinde önemli bir role sahip oldular. Örneğin, Avrupa Ticaret ve Sanayi Odası KSS Bildirgesi ve Küresel İlkeler Sözleşmesi gibi KSS ile ilgili uluslararası sözleşmeleri imzalayarak, KSS projelerinin desteklenmesinde etkili oldular. Bu örgütlere üye şirketlere, sosyal açıdan sorumlu davranışlar geliştirmeleri ve bu pratiklere yönlendirmeleri için ödüller, pozitif teşvikler gibi fırsatlar sundular (Varçın ve diğerleri, 2013: 22, 25, 28). Bu sebeple, bu bölümde KSS'nin Türkiye'de uygulayıcıları olarak ön plana çıkan Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD), Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD) gibi sermayenin temsil örgütlerinin KSS faaliyetleri Türkiye'de KSS'nin mevcut durumunu değerlendirmek açısından yol gösterici olacak. Bu bölüm, Türkiye'de KSS'nin mevcut durumunu ve KSS'nin teşviki açısından önemli olan bazı aktörler ve temel KSS faaliyetlerini ortaya koymuş olacak.

Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği'nin (TKSSD) 2010 yılı raporuna göre Türkiye'de şirketlerin yoğunlaştığı başlıca KSS konularının %23'ünü çevre, %23'ünü kültür ve sanat, %18'ini ise eğitim oluşturmaktaydı (TKSSD, 2010: 42). Öte yandan özel sektör açısından, sürdürülebilirlik, KSS ile ilişkilendirilen temel tema olsa da, KSS faaliyetlerinin çoğunlukla ekonomik veya stratejik bir niyetle yapıldığı, dolayısıyla çevresel konular, biyolojik çeşitlilik, ekosistem, su kullanımı ve yönetimi veya iklim değişikliği gibi konuların en önemli konular arasında yer almadığı da iddia edilmekteydi (Çakar ve Alakavuklar, 2014: 121-123, 125). Böyle olmasına karşın, ilerleyen yıllarda bu temel konular Türkiye'deki şirketlerin sosyal sorumluluk temalarını oluşturuyor gibi gözükmektedir. Örneğin KSS faaliyetleri üzerinde sektöre özgü faktörlerin belirleyici olmadığı, ancak her sektörde KSS faaliyetlerinin hedef grup olarak topluma ve öğrencilere odaklandığı, buna paralel olarak KSS faaliyetlerinin içeriğinin çevre, sosyal yardım ve eğitim odaklı olduğu tespit edilmektedir (Saraç ve diğerleri, 2017: 229, 235). Yine, 'En Değerli 100 Türk Markası 2016' listesinde yer alan Akbank, Garanti Bankası ve İş Bankası'nın kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinde işbirliğine dayalı uygulamaları değerlendiren çalışmada da,

⁴ Türkiye'de, 2009 yılında Küresel İlkeler Sözleşmesi'ni imzalayan 160 kurum, 2013'te 258'e çıkmıştı ve bunun üçte ikisini şirketler oluşturmaktaydı (Varçın ve diğerleri, 2013: 28).

çevre yatırımları başta olmak üzere, eğitim, sanat, istihdam, engelli bireyler, toplumsal cinsiyet kaynaklı sorunlar gibi konuların ön plana çıktığı saptanmaktadır (Fidan ve Acar-Şentürk, 2017: 62). 2021 Aralık ayında TKSSD tarafından gerçekleştirilen 13. KSS Zirvesinde, BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına değer katan KSS projelerinin, toplumsal cinsiyet eşitliği, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, iklim eylemi, nitelikli eğitim, eşitsizliklerin azaltılması gibi alanlarda ödül aldıklarını, Beko, Cargill, Nestle, Henkel, İş bank, Avis gibi şirketlerin bu alanlardaki projelerinin ödüllendirildiği gözlenmektedir (TKSSD, 2021). Özellikle büyük ölçekli özel sektörün, BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına katkı sunmaya yönelik net bir stratejisi bulunduğu tespit edilmektedir (Çullu ve diğerleri, 2020: 24, 32). Dolayısıyla, 2010 raporunda da tespit edilen çevre, eğitim gibi konuların şirketlerin yoğunlaştığı KSS alanları içinde ağırlıklı olduğu, eşitsizliklerin azaltılması, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi temaların da buna eklendiği ileri sürülebilir.

Türkiye’de KSS farkındalığına ilişkin değerlendirmelere bakıldığında, dış ticaret şirketleri arasında, iç ticaret şirketlerine oranla KSS farkındalığının daha yüksek olduğu, dış ticaret şirketlerinin KSS faaliyetlerinden daha fazla haberdar oldukları ve KSS ile ilgili projeleri uyguladıkları tespit edilmektedir (Varçın ve diğerleri, 2013: 39). Bölgesel bazda bakıldığında ise İstanbul ve Batı Anadolu’daki şirketlerin KSS kavramından daha fazla haberdar olduğu görülmektedir. Bu iki bölge Türkiye’nin sanayi merkezleri olarak kabul edilmekte ve ayrıca dış ticaret şirketlerinin çoğu da bu iki bölgede yer almaktadır (Varçın ve diğerleri, 2013: 40). Özellikle orta ölçekli şirketlerin yarısından fazlasının, KSS’nin ve KSS faaliyetlerinin öneminin tam olarak farkında olmadıkları da vurgulanmaktadır (Varçın ve diğerleri, 2013: 41). Yine de genel olarak Türkiye’de şirketlerin, mülkiyet yapısı, menşei ve boyuttan bağımsız olarak, KSS farkındalık düzeyinde 2015 yılı itibariyle ciddi bir artış gözlenmiştir. 2013 yılında şirketlerin % 52,9 olan farkındalık düzeyi % 95,5’e yükselmiştir (Narlı ve diğerleri, 2016: 49). Ancak daha yakın zamanda yapılan bir araştırmada, bazı KOBİ’lerin sosyal sorumluluk projelerine katılmakla birlikte, KSS konusunda net bir stratejiye sahip olmadıkları da gözlenmektedir (Çullu ve diğerleri, 2020: 21).

Genel olarak gelişmekte olan ülkelerdeki KSS faaliyetlerinin ve farkındalık düzeyinin gelişmiş ülkelerden farklı olduğu kabul edilmektedir (Visser, Matten, Pohl ve Tolhurst, 2007 referansla Berniak-Wozny, 2010: 276). Gelişmekte olan ülkelerde KSS faaliyetlerinin bazı temel özelliklerini sıralamak mümkündür: Örneğin KSS bu ülkelerde ulusal ve çok uluslu büyük şirketler tarafından, özellikle tanınmış uluslararası markalara sahip olanlar veya küresel statü hedefleyen şirketler tarafından daha formal yani daha kurumsal düzeyde KSS standard, sözleşme ve raporlarına uygun biçimde uygulanmaktadır (Berniak-Wozny, 2010: 276). Çoğu gelişmekte olan ülkede uluslararası şirketler, KSS faaliyetlerine öncülük etmektedir (Berniak-Wozny, 2010: 280). Çok uluslu şirketler, küresel bir eğilim olarak KSS girişimlerinin teşvik edilmesinde önemli rol üstlenmektedir. Örneğin Unilever, Shell \ Siemens, Nestle gibi çok uluslu şirketler, sağlık ve eğitime destek, yoksulluğu azaltma programları gibi alanlarda, STK’larla geliştirilen ortaklıklarla KSS girişimlerinde etkili bir role sahiptirler (Sajjad ve Eweje, 2014: 177-178). Yani KSS girişimleri söz konusu olduğunda, Pakistan gibi ülkelerde ÇUŞ’lar ve bazı büyük yerel firmalar ön planda yer almaktadırlar (Sajjad ve Eweje, 2014: 182).

Ayrıca gelişmekte olan ülkelerdeki KSS pratikleri, o ülkenin geleneksel değerleri ve dini kavramlarından izler taşımaktadır, Güney Afrika’da Afrika hümanizmi (*Ubuntu*) ve Çin’deki uyumlu toplum (*xiaokang*) gibi (Berniak-Wozny, 2010: 277). Gelişmekte olan ülkelerde KSS eğitim, sağlık, spor, çevre ve diğer kamusal hizmetlere yapılan kurumsal sosyal yatırım yoluyla en çok filantropi veya hayırseverlik ile özdeşleştirilmektedir (Berniak-Wozny, 2010: 276).

Türkiye’de de filantropi ve hayırseverlik, şirketlerin öncelik verdiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır (Saraç ve diğerleri, 2017: 239). Türkiye’de de geleneksel değerler ve dini kavramlar KSS tanımı ve faaliyetleri içinde önemli bir yere sahiptir. Türkiye’de KSS’nin kökenleri ahilik ve

vakıf kültürüne kadar geri götürülmekte ya da KSS, İslami kültürel kodlar ve pratiklerle (zekât, sadaka vb) uyumu, benzerliği çerçevesinde tanımlanabilmektedir (Golob ve diğerleri, 2018: 435). Tüm bunlar Türkiye’de KSS pratiğini açıklarken, gelişmekte olan ülkelere ilişkin yapılmış analizlerin yararlı olacağını göstermektedir. Yani gelişmekte olan ülkelere özgü KSS pratiği özelliklerini, Türkiye’de de gözlemek mümkündür.

Bu açıdan bakıldığında, Türkiye’de de gelişmekte olan ülkelerdeki gibi, dış ticaretle ilgilenen, uluslararası yönü olan firmaların KSS faaliyetleri bakımından öncü ve etkin olduğu tespiti yapılabilir. Daha önce vurgulandığı gibi, Türkiye sermayesinin önde gelen temsilci örgütleri, KSS projelerinin oluşturulmasında ve desteklenmesinde etkili oldular. Örneğin, büyük sermaye gruplarının temsilcisi TÜSİAD’ın 2003-2013 yılları arasındaki faaliyet raporları incelendiğinde, 2003 yılından itibaren AB entegrasyonu, çevre sorunları, hükümetin KSS uygulamalarını genişletmedeki rolü, KSS ve küreselleşme gibi başlıklarda sosyal sorumlulukla ilgili toplantılar ve konferanslar düzenlediği görülmektedir. Küresel İlkeler Sözleşmesi’ni imzalayan TÜSİAD, 2007 yılında bünyesinde KSS Çalışma Grubu’nu kurmuştur.

TİSK ise 2012 yılında Avrupa Komisyonu ile hibe sözleşmesi imzalamış, Avrupa Komisyonu’nun “*CSR for All*” projesinin baş sorumlusu olmuş ve Yönetim Kurulu’nda yer almıştır. Bu proje, Türkiye ve Balkan Ülkelerinde (Güney Doğu Avrupa’da) işveren örgütlerinin ve işletmelerinin kapasitesini geliştirmeyi amaçlamaktaydı. TİSK tarafından KSS konusunda farkındalık yaratmak ve işletmeleri teşvik etmek amacıyla 2012-2016 yıllarında yürütülen Herkes için Kurumsal Sosyal Sorumluluk (*CSR for All*) Projesi kapsamında ödül programı düzenlenmiştir. 2016’da proje sona ermiş ancak TİSK Kurumsal Sosyal Sorumluluk Ödül Programı’nı devam ettirmiş ve 2014-2019 yılından bu yana KSS alanında ödül vermeye devam etmiştir. Program, 2020 yılından itibaren Ortak Yarınlar Ödül Programı adıyla devam etmektedir. Ödül programının o yıla özel konsepti, Covid-19 ile Mücadele olarak belirlendi. Bu kapsamda, tamamen Covid-19 özelinde fikir ve projelerin yarıştığı Ortak Yarın Ödül Programı’nın Türkiye’de bir ilk olduğu vurgulandı (TİSK, 2022).

Küçük ve orta ölçekli sermayenin temsilci örgütü TOBB da 2003 yılında Avrupa Ticaret ve Sanayi Odası KSS Beyannamesi’ni imzalamıştır. TOBB, Avrupa Komisyonu’nun “Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde (KOBİ) KSS Bilincini Artırma” projelerini gerçekleştirmiştir. Örgütün KSS faaliyetlerinde eğitim bursları, çevre projeleri, camilerin restorasyonu öncelikli konular arasında yer almıştır. Örneğin, kurumun KSS projelerini organize etmekten sorumlu TOBEV (Türkiye Odalar ve Borsalar Eğitim ve Kültür Vakfı), sosyal sorumluluk taşıyan kültürel faaliyetleri yürütme amacına uygun olarak TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi’ni kurmuştur (Ersöz, 2009: 104, 107)

Kendini Anadolu sermayesi temsilcisi olarak ilan eden, KOBİ’lerin çıkarlarını temsil etmeyi hedefleyen, ayrıca TOBB ve TÜSİAD’a karşı kendini konumlandıran MÜSİAD (Yankaya, 2014: 23, 103, 242), 2002 yılında bünyesinde KSS projeleriyle özdeşleşen bir birim olan Genç MÜSİAD’ı kurmuştur. Genç MÜSİAD, MÜSİAD mensuplarının işyerlerinde, yaz eğitimi/staj için üniversite öğrencilerine yönelik hazırlanan bir proje yürütmüştür. Yurtların, sağlık ocaklarının ve camilerin inşa edilmesi, örgütün KSS çerçevesinde yaptığı diğer faaliyetler arasında yer almaktadır (“Genç MÜSİAD”, 2022).

Bu girişim ve faaliyetler, Türkiye’de sermaye temsilcilerinin ya da işveren örgütlerinin, uluslararası kuruluş ve sözleşmeler aracılığıyla KSS projelerini teşvik ettiğini ve yönlendirmeye çalıştığını ve bu alanda öncü olduğunu göstermektedir.

2.KSS, Uluslararası Örgütler ve Yerel Ekonomilerin Entegrasyonu

Küresel siyasi ve ekonomik sisteme entegre olan Türkiye, uluslararası KSS girişimlerini izlemekte, uluslararası örgütlerce oluşturulan protokol ilkelerini kabul etmekte ve bu doğrultuda

ortak KSS projelerine katılmaktadır. Bu anlamda KSS projelerinin Türkiye'nin küresel ekonomiye entegre edilmesindeki rolünü gözlemek mümkündür.

Daha önce vurgulandığı gibi, 1999'da BM genel sekreteri Kofi Annan, Küresel İlkeler Sözleşmesi'ni imzalayarak iş dünyasını insan hakları, çevre ve işçi hakları alanlarında sorumluluk almaya çağırmıştı (Gündüz, 2009: 78-79). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Küresel İlkeler Sözleşmesi'ni 2002'de başlattı. Bu sözleşmeye göre, kuruluşlar / katılımcılar faaliyetlerini ve stratejilerini insan hakları, çalışma, çevre ve yolsuzlukla mücadele alanlarında evrensel olarak kabul edilmiş on ilkeyle uyumlu hale getirmeliydi. Diğer ülkelerle benzer biçimde, ilk kez 2002 yılında Türkiye'de özel sektör bu ilkelerle tanıştı. KSS alanında özel sektör ile ortaklıklar geliştirmek amacıyla İstanbul'da bir proje ofisi kuruldu. UNDP ile bu ortaklığın kurulmasında Koç Holding, KalDer ve TÜSİAD önemli bir rol oynamıştı (Gündüz, 2009: 142, 143). Örneğin, Koç Holding'in 2006 yılında sözleşmeyi imzalamasının, diğer şirketlerin de bunu izleyerek KSS'ye taahhüdün artmasında etkili olduğu ileri sürüldü (TKSSD, 2010: 44).

Öte yandan 2000 yılındaki Lizbon Zirvesi'nde AB'nin rekabet gücünü artırmak amacıyla çalışma örgütlenmesi, sosyal içerilme, yaşam boyu öğrenme, sürdürülebilir kalkınma ve fırsat eşitliği için en iyi uygulamaları geliştirmek amacıyla iş dünyasına KSS'yi kullanmaları için çağrı yapan ve 2001 yılında, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk için Avrupa Çerçevesini Teşvik Etmek" adlı bir Yeşil Kitap (*Green Paper*) yayınlayan AB, KSS'yi "şirketlerin sosyal ve çevresel kaygıları, ticari faaliyetlerine ve paydaşları ile etkileşimlerine entegre ettikleri gönüllülük temelli bir kavram" olarak tanımlıyordu (Gündüz, 2009; 82-83). 2007'de AB, üye devletlerinde ve AB'ye aday ülkelerde KSS uygulamalarını hızlandırmak amaçlı UNDP projesini destekledi. Polonya, Litvanya'da hayata geçirilen proje, Macaristan, Slovakya, Bulgaristan, Makedonya, Hırvatistan ve Türkiye'de, temel raporların hazırlanmasına, sosyal diyalogun geliştirilmesine, paydaşların KSS gündemine dâhil olmalarını sağlamak için farkındalıklarını ve kapasitelerini geliştirmeye ve yerel işletmelerin rekabet gücünü artırmaya odaklanmıştı. Türkiye'de de uygulanan bu proje, yerel işletmelerin Avrupa piyasasına entegrasyonuna da odaklanıyordu (Gündüz 2009: 88). "Türkiye'de KSS'nin Hızlandırılması" projesi 2008 yılında UNDP ve TKSSD tarafından hayata geçirildi. Projenin bir sonucu olarak 2008 yılında "Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Temel Raporu" yayınlandı. Proje, AB'de uyum, rekabet ve sosyal uyum için bir araç olarak AB üye ülkeleri ve aday ülkelerdeki KSS uygulamalarını hızlandırmayı hedefliyordu (TKSSD, 2010: 2-3).

Daha önce vurgulandığı gibi, 2012 yılında AB, TİSK'in proje ortaklarıyla birlikte yürüttüğü Herkes İçin Kurumsal Sosyal Sorumluluk projesini finanse etti. Proje, Türkiye'de ve Balkan ülkelerinde KSS bağlamında işveren kuruluş ve işletmelerin kapasitesini geliştirmeyi ve mevcut durumu ortaya çıkaracak Ulusal İnceleme Raporu hazırlamayı hedefliyordu (Varçın ve diğerleri, 2013: 11).

Bu örnekler, BM, AB gibi uluslararası kuruluşların KSS faaliyetlerinin teşviki ve yerleşmesi konusunda etkin olduğunu, yerel ekonomilerin uluslararası veya küresel piyasa entegrasyonunu sağlamayı hedeflediğini, KSS'nin de burada işlevsel bir araç olduğunu göstermektedir. Türkiye örneğinde de görüldüğü gibi, uluslararası kuruluşlar aracılığıyla yerel ekonomilerdeki KSS faaliyetleri teşvik edilip biçimlendirilmektedir.

BM ve AB'nin yanı sıra, Dünya Bankası (WB), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) gibi uluslararası, siyasal-ekonomiyi yönlendiren örgütler, KSS'yi desteklemekten öte kurumların davranışlarına rehber olabilecek ilkeler ve standartlar belirlemişlerdir (Hoştut, 2015: 124). Özellikle, KSS faaliyetleri alanlarına ilişkin ilke ve standartları oluşturan ISO 26000 Kurumsal Sosyal Sorumluluk Standardı, Küresel İlkeler Sözleşmesi ve Çok Uluslu Şirketler için Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü Rehberi gibi girişimler (Richardson, 2014: 261), buna ek olarak, Birleşmiş Milletler Sorumlu Yatırım İlkeleri (UNPRI) ve Ekvator Prensipleri gibi, sorumlu borç verme ve yatırımı düzenleyen sosyal

sorumluluk sahibi yatırım (SRI) ilkeleri (Richardson, 2014: 250), yerel ekonomilerin küresel piyasalarla entegrasyonunda önemli bir role sahiptir. Bu standartlar ya da ilkeler, piyasa yönetişimi mekanizmaları olarak işlev görmektedir; katılım gönüllü olsa da, sözleşmeler nedeniyle yasal olarak bağlayıcıdır. Yatırım kurumunun sosyal ve çevresel performansı hakkında yıllık rapor düzenlenmesi gerekliliği gibi mevzuat gerekleri yerine getirilmek durumundadır. Bu tür ilkeler ve standartlar, devlet temelli düzenlemelere ek olarak veya bu düzenlemelerle işbirliği içinde, piyasayı düzenlemekte ve yönetmektedir (Richardson, 2014: 265-266). Bir başka ifadeyle, uluslararası bir piyasa için evrensel standartlar sağlayan ve uluslararası örgütler aracılığıyla etkili olan KSS veya sosyal sorumluluk sahibi yatırımlarla ilgili standartlar, hükümet düzenlemeleri dışında ama onu tamamlayıcı biçimde uluslararası piyasanın gereklerine uygun bir yeniden yapılanmanın mekanizmasını oluşturmaktadır.⁵

Bu evrensel standartlar yereldeki ekonomi aktörlerini farklı düzeylerde etkilemektedir ya da yerel aktörlerin uluslararası piyasaya entegrasyonunda farklı düzeylerde işleve sahiptir. Örneğin Pakistan'da KSS girişimleri söz konusu olduğunda, ÇUŞ'lar ve bazı büyük yerel firmalar ön planda yer almaktadırlar (Sajjad ve Eweje, 2014: 182). Öte yandan ihracata yönelik küçük ve orta ölçekli işletmelerin çoğu, uluslararası markalı alıcılardan gelen baskılar nedeniyle KSS uygulamaktadır. KOBİ'ler, uluslararası alıcılar tarafından belirlenen davranış ve ilke kurallarına uymak zorundadır; aksi takdirde uluslararası alıcı ile sözleşmenin feshi gibi ciddi sonuçlarla karşılaşmaktadır (Sajjad ve Eweje, 2014: 180). Pakistan'da birçok küçük ve orta ölçekli şirket, KSS faaliyetlerini gerçekleştirmezken, ihracata yönelik faaliyet sürdüren işletmeler, yabancı alıcıların dayattığı ISO 14000 SA8000 gibi uluslararası sertifika alma koşulu sonucu, KSS faaliyetlerini gerçekleştirmek durumunda kalmışlardır (Sajjad ve Eweje, 2014: 180, 182).

Türkiye'de de özellikle sürdürülebilirlik ve çevre söz konusu olduğunda, Türkiye'de firmalar bu alandaki faaliyetlerini daha çok ekonomik açıdan değerlendirmekte ve olumlu bir imaj yaratmak gibi stratejilerle hareket etmektedir (Çakar ve Alakavuklar, 2014: 125). Küçük ve orta ölçekli işletmelere ilişkin yapılan çalışmalarda, özellikle sürdürülebilirlik ve çevre faaliyetleri söz konusu olduğunda, yasal cezalar, olumsuz imaj gibi dışsal faktörlerin etkisiyle şirketlerin bu faaliyetlere yöneldiği vurgulanmaktadır. Bir başka araştırma ise, KOBİ'lerin imaj, marka adı, karşılaştırmalı avantaj ve AB gerekliliklerine uyum gibi faydalar söz konusu olduğunda çevreye duyarlı biçimde hareket etme konusunda daha çok motive olduklarını ileri sürmektedir. (Çakar ve Alakavuklar, 2014: 124).

Türkiye ve benzeri ülkelerde, orta ve küçük ölçekli şirketlerin, çok uluslu şirketlere ve yerel büyük şirketlere oranla KSS farkındalıkları düşük olsa da özellikle de ihracat yönelimli olan, dış ticaretle ilgili olanların, küresel olarak belirlenen davranış ilkeleri doğrultusunda hareket ettiği, bu çerçevede de KSS faaliyetlerine yöneldiği ileri sürülebilir. Yerel ekonomilerdeki şirketler, farklı sermaye gruplarını temsil etse de, bu küresel standartların gerektirdiği koşulları yerine getirmekte ortak bir tutum geliştirmekte ve yerel ekonominin uluslararası piyasanın gereklerine uygun yeniden yapılanmasında etkili olmaktadır.

⁵ Örneğin, Türkiye'de finansal sistem söz konusu olduğunda, kurumsal yönetişimi düzenleyen devlet organları Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) ve Türkiye Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) gibi kurumlar, uluslararası standartlara uygun düzenlemelerle borsada işlem gören firmaların ve bankaların kurumsal yönetim yapılarının iyileştirilmesini teşvik etmektedir. 2014 yılında Borsa İstanbul (BIST) Sürdürülebilirlik Endeksi oluşturulmuş ve tüm BIST-50 firmaları ve BIST-100'e kayıtlı gönüllü firmalar sürdürülebilirlik performanslarıyla bu endekste yer almaktadır (Akdoğan ve diğerleri, 2017: 182.). Yine, 2003'te Serbest Piyasa Kurulu, SPK Kurumsal Yönetim ilkelerini yayınlamış ve bu ilkeler doğrultusunda KSS faaliyetlerine yönelik açıklama yapma ilkesi, iş dünyası gündemine girmiştir (Kaya ve Kuruuzum, 2014: 243).

3.Neoliberal Yönetişim Aracı Olarak KSS

KSS’nin küresel neoliberal ekonominin sorunlarının üstesinden gelebilecek meşrulaştırıcı ve onarıcı bir araç olarak işlev gördüğü tezini, özellikle 2008 finansal krizi ve Covid-19 Salgın sürecindeki KSS algısında ve tartışmalarda görmek mümkündür. Nitekim KSS’nin 2008 finansal krizi ve 2019’da başlayan küresel salgın gibi krizlerden kaynaklanan sorunları gidermede önemli bir işlev üstlendiği iddia edilmektedir. Kriz dönemlerinde KSS’ye atfedilen önemin yanı sıra, KSS’nin sosyal yardım ya da hayırseverlik (filantropi) ile özdeşleştirilen yönü de, aslında yoksulluk, işsizlik gibi neoliberal politikaların olumsuz sonuçlarıyla başa çıkmada nasıl bir işlev üstlendiğini, bu çerçevede neoliberal yönetişimin ayrılmaz bir parçası olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu bölüm, KSS’nin neoliberal yönetişimin bir aracı olduğunu göstermek için, krizler karşısında ona yüklenen işleve ve daha genel olarak da hayırseverlikle özdeşleştirilmesi sonucunda yoksulluk, işsizlik gibi sorunlara çözüm olarak sunulduğuna, ayrıca bu sorunların gün yüzüne çıkmasını gölgeleyen yönüne de vurgu yapıyor.

3.1 Krizler ve KSS: 2008 Krizi ve Covid-19 Küresel Salgını

2008 finansal krizini KSS bağlamında ele alan literatür, krize yol açan ana nedenleri, neoliberalizm, piyasacılık veya ‘minimum devlet müdahalesi gündemi’ olarak görmektedir. Finansal krizden neoliberal minimal devlet fikri ve deregülasyon çağrısı yapan neoliberal gündem sorumlu tutulurken, KSS'nin halkın serbest piyasa kapitalizmine olan inancını yeniden tesis etmeye yardımcı olabileceği iddia edilmektedir. Bununla birlikte hükümetlerin, aktörlerin davranışlarını kurumsal sorumsuzluktan KSS'ye doğru değiştirmelerini sağlayacak çerçeveler belirlemesi gerektiği vurgulanmaktadır (Jones, 2010: 72). Yani, finansal kriz neoliberal gündemin sorgulanmasına yol açmış, deregülasyon çağrılarının ve kendi kendini düzenleyen piyasa fikrinin yerini daha fazla düzenleme çağrıları, ekonomiye daha az hükümet müdahalesi argümanlarının yerini ise daha fazla müdahale çağrısı almıştır (Jones, 2010: 57, 64). Neoliberal kapitalizm modelinin yenilenmesi gerekmektedir ve KSS, serbest piyasa kapitalizmine halkın inancını geri kazanmaya yardımcı olacaktır (Jones, 2010: 70).

Aslında 2008 finansal krizini KSS bağlamında ele alan literatür incelendiğinde, KSS’nin hem krizin tetikleyicisi hem de krize bir çözüm olarak değerlendirildiği tespiti yapılabilir. Örneğin, KSS'nin bu krizi önleyemediği iddia edilirken, bunun bir nedeni iş dünyasının söylem ve değerlerinin etik normlardan yoksun olması olarak tanımlanmaktadır. KSS’ye ilişkin tüm kurumsal çerçevelerin, ya etiksiz bir iş dünyası ya da iş dünyasız bir etikten ya da dar anlamıyla tanımlanmış bir sorumluluk anlayışından hareket ettiği ileri sürülmektedir (Sun ve diğerleri, 2010: 10). Örneğin Alex Nunn’un Birleşik Krallık ’ta işgücü piyasasında verimlilik yönetimi analizi, işgücü piyasasındaki verimliliğin, daha düşük işgücü ücretleri ve yoksulluk pahasına elde edildiğini göstermekte ve neoliberal modelde temel bir etik sorun olduğunu ve KSS'ye yönelik farklı hedefler ve öncelikler arasında gerilimler var olduğunu, hem kamu hem de özel sektörde dengeli ve uyumlu KSS hedeflerinin gerekli olduğunu vurgulamaktadır (Sun ve diğerleri, 2010: 14).

Bazı yöneticilerin kurumsal sosyal sorumsuzluğunun veya sorumsuz davranışlarının da küresel finansal krizi tetiklediği ileri sürülmektedir (Tench, 2010: 44). Son birkaç on yılı kapsayan Açgözlülük Çağı’nda (Visser, 2010: 231) var olan yönetici açgözlülüğü, bankacılık açgözlülüğü, finansal açgözlülük, kurumsal ve kapitalist açgözlülük, hep birlikte kısmen de olsa finansal krize yol açmıştır (Sun ve diğerleri, 2010: 6). Öte yandan finansal krizin kendisi de, kamuya ve iş dünyasına duyulan güven eksikliği, bazı kurumsal sorumsuz davranışların toplumsal olarak kabul edilememesi ve hoş görülmemesi gibi KSS uygulamaları açısından aşılması gereken daha fazla zorluğa sebep olmuştur (Sun ve diğerleri, 2010: 12). Hatta istikrarsız sosyal, politik ve kültürel ortamın yani küresel kriz ortamının, şirketleri KSS uygulamalarını terk etmeye zorlayıp zorlamayacağı da tartışma konusudur (Tench, 2010: 47).

Kriz öncesi ve sırasında var olan KSS uygulamaları ve anlayışı finansal krizden sorumlu görülse de, yine de KSS'nin, sistemin ekonomik ve sosyal krizine bir çözüm olabileceğinin altı çizilmektedir. KSS'yi yeniden tanımlamanın, şirketlerin faaliyet göstermek için gerekli meşruiyet ve sosyal ehliyeti kazanmasına ve halkın işletmelere olan güveninin artmasına ve toplumsal beklentileri karşılmasına yardımcı olacağı ileri sürülmektedir (Sun ve diğerleri, 2010: 12). Buna göre, işletmelerin sorumlu olmaya devam etmesi ve yöneticilerin kurumsal sosyal sorumluluklarını daha derinden kavrayarak kararlar alması gerektiği ileri sürülmektedir (Tench, 2010: 54-55). Özellikle, firmaların 2008 finansal kriz ortamında, kurumsal itibar ve meşruiyetleri ilgili kaygılarla KSS uygulamalarına yöneldikleri de vurgulanmaktadır (Hanlon ve Fleming, 2009: 942).

Türkiye örneğine baktığımızda finansal kriz, şirketlerin KSS'yi gündemlerine almamalarının bir nedeni olarak sunulmaktadır. 2009 yılında Küresel İlkeler Sözleşmesi'ne katılan şirketlerin önceki yıllara göre az olması yani KSS faaliyetleri konusunda taahhütlerin zayıf kalması, büyük oranda finansal krizle ilişkilendirilmekteydi (TKSSD, 2010: 44). Öte yandan, Capital Dergisi'nin belirlediği "Türkiye'de İtibarı En Yüksek Firmalar" temel alınarak yapılan bir araştırmada, firma/kurum itibarı ve KSS faaliyetleri arasındaki pozitif bir ilişki söz konusu olduğu ve finansal kriz öncesi ve sonrasında, Türkiye'de bu iki değişken arasındaki ilişkinin değişmediği sonucuna varılıyordu. Finansal kriz bu alanda etkili gibi görünmese de, yine de KSS'nin her durumda, daha iyi bir finansal performansa ve firma değerinde veya firmanın pazar payında artışa yol açacak daha iyi bir itibar elde etmede önemli faktörlerden biri olduğunun altı çizilmekteydi (Selvi ve diğerleri, 2010: 286, 287).

3.1.1 Küresel Salgın

Covid-19 küresel salgınının, KSS faaliyetleri ve algısı üzerine etkisinin ele alındığı çalışmalarda, salgının, iş dünyasının temel fonksiyonunun yani, toplumun ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda mal ve hizmet üretme fonksiyonunun altını çizdiği, 'bir firmanın temel amacı ve toplumsal rolü nedir' gibi soruları gündeme getirdiği (Crane ve Matten, 2021: 281); salgının, KSS stratejilerini daha hakiki bir yöne iteceği, bunun iş dünyası için bir fırsat olduğu (Garcia-Sanchez ve Garcia-Sanchez, 2020: 16; He ve Harris, 2020: 176), ayrıca bu krizin, firmaların KSS'yi ne kadar benimsediğini test ettiği (Lee, 2022: 864) vurgulanmaktadır.

Salgın boyunca çeşitli sektörlerden farklı şirketler, küresel salgınla birlikte toplum sağlığını, çalışanların ya da müşterilerinin sağlığını gözeten faaliyetlerde bulundular. Örneğin Çin'de salgının başlangıcında özellikle konaklama alanındaki şirketler, uçak, otel, seyahat acentaları, herhangi bir ücret almadan rezervasyonları iptal etti, oteller tıbbi personel için oda temin etti; firmalar hem müşteriler için hem çalışanlar için yeni sağlık ve hijyen standartları geliştirdiler (Qui ve diğerleri, 2021: 1-2). Yine, Birleşik Krallık'ta üretim endüstrisindeki şirketler temizlik malzemesi üretmeye yöneldiler; bu ürünleri satmak yerine bağışladılar. Süpermarketler, yiyecek bankalarına yiyecek bağışladı (He ve Harris, 2020:177).

Türkiye'de de salgın döneminde yapılan sosyal sorumluluk çalışmaları bağış yapma ve sağlık çalışanlarına destek olma şeklinde gerçekleşti (Tiraki, 2021:75). Örneğin Doğan grubu iki milyon TL, TİSK 20 milyon TL, İşbank iki milyon TL bağışta bulundu. Koton, devlet hastanesi sağlık personeline giysi yardımında bulundu; Penti, kadın sağlık çalışanları için kıyafet, çorap, pijama yardımında bulundu (Tiraki, 2021:75).

Salgın sırasında bu tür KSS faaliyetleri gerçekleştiren şirketlerin incelendiği çalışmalarda, salgın sırasında KSS yatırımlarına devam etmenin firmaların refahı açısından yararlı olduğu sonucuna varılmaktadır. Hayırseverliğin ya da kamu sağlığını koruma girişimlerinin dış paydaşların dikkatini çektiği ve bunun da yatırım değerini arttırdığının altı çizilmektedir (Qui ve diğerleri, 2021: 9). Yine salgın sırasında daha fazla destek sağlayan firmaların kamunun övgüsünü kazandığı, paydaşlarının beklentilerinin farkına varmayanların ise finansal kayıp ve itibar kaybı

ile karşı karşıya olduğu tespiti yapılmaktadır (Ar, 2021: 10). Bir başka ifadeyle, kriz anlarında firmaların KSS yatırımlarına devam etmeleri salık verilmektedir.

Aslında finansal kriz ve KSS arasındaki ilişkiye yönelik değerlendirmelerde de görüldüğü gibi KSS, şirketlerin zor zamanlarda başvurabilecekleri ya da onlara zor zamanlarda da destek olabilecek, onların itibarını arttıracak, toplumsal meşruiyetlerini pekiştirecek bir araç olarak görülmektedir. Örneğin Sanchez, KSS stratejilerinin salgının yarattığı küresel sorunlarla yüzleşmede yararlı ve etkili bir araç olduğunun altını çizmekte, etik yönetimin ve iyi kurumsal yönetim mekanizmasının bu noktada tartışma götürmez olduğunu ileri sürmektedir (Garcia-Sanchez, 2020: 18). Yani KSS, salgın söz konusu olduğunda da krizle başa çıkmada etkili olabilecek bir araç olarak algılanmaktadır.

Salgın sırasındaki KSS faaliyetlerine ilişkin yapılan bir başka ve ilginç değerlendirme, iş dünyasının bu süreçte ağırlıklı olarak hayırseverlik faaliyetinde bulunduğu, bu dönemde birçok firmanın hayırsever faaliyetlerinin ciddi biçimde arttığıdır. Salgın karşısında sağlık ve finansal anlamda daha kırılgan olan, düşük ücretli kesimler, kadınlar, hizmet sektörü çalışanları ve etnik azınlıklar gibi grupların hedeflenmesi gerektiğinin de altı çizilmektedir (Manuel ve Herron, 2020: 240, 245). Bu da aslında finansal kriz ya da küresel salgın gibi kriz durumlarında, çözüm üretmeyen hatta doğrudan krizin sebebi olarak görülebilen neoliberal politikaların olumsuz sonuçlarıyla başa çıkmada, KSS’nin hayırseverlik boyutunun rolünü ortaya koymaktadır.

3.2 Hayırseverlik (Filantropi) ve KSS

KSS ile yakından ilişkilendirilen hayırseverlik, neoliberal ekonominin olumsuz etkileriyle başa çıkmada etkili bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Şirketlerin yerel-kültürel kodlarla iç içe geçmiş bu tür tutumları, bir yönüyle yoksulluk ya da işsizlik gibi daha genel ve yapısal neoliberal sorunlarla mücadelede, hatta mevcut yapıyı sarsacak olası bir huzursuzluğun önlenmesinde önemli bir işleve sahip gözükmektedir.

Modern KSS tanımı çerçevesinde baktığımızda, Archie Carroll’un dört ayaklı KSS piramidi tanımı içinde, sırasıyla ekonomik, yasal, etik sorumluluk dışında, en son ve en tepedeki bileşen olarak hayırsever sorumluluk yer almaktadır. Burada, işletmenin daha geniş bir kesime katkıda bulunarak, destek vererek ve toplumun kalitesini artırarak, iyi bir kurumsal vatandaş olması beklenmektedir (Saraç ve diğerleri, 2017: 231). Şirketlerin 'hayırsever' uygulamaları eğitim, sağlık, yoksulluk, çevre veya diğer sorunlar hakkında çeşitli projeleri kapsamaktadır. Finansal kriz ve küresel salgın ile ilgili tartışmalarda yukarıda görüldüğü gibi KSS’nin bu boyutu bir çıkış olarak görülmektedir. Örneğin Visser KSS'nin, küresel ekonomi için feci sonuçları olan Açgözlülük Çağı'nın panzehirlerinden biri olduğunu savunmaktadır. Bunu yaparken, çok daha eskilere uzanan pratikleri hatırlatarak, Hinduizm’in ve Budizm’in ya da İslam’ın -zekât ve servet vergisi biçiminde görülen-etik pratiklerinin kurumsal sosyal sorumluluğun parçası olduğundan bahsetmekte (Visser, 2010: 240-241) yani hayırsever pratiklere vurgu yapmaktadır.

Hayırsever davranış ile KSS arasındaki ilişki ve bunların kapsamı tartışmalı bir konu olsa da (Sajjad ve Eweje, 2014: 169, 174), gelişmekte olan ülkeler söz konusu olduğunda, KSS piramidinin gelişmekte olan ülkelerdeki klasik piramitten farklı olduğu iddia edilmektedir. W. Visser’in ifade ettiği gibi, buna göre, gelişmekte olan ülkelerde en çok ekonomik sorumluluklar vurgulanmakta, ancak hayırsever sorumluluklara ikinci en yüksek öncelik verilmekte, ardından yasal ve etik sorumluluklar gelmektedir (Saraç ve diğerleri, 2017: 231). Sajjad ve Eweje de Pakistan'daki iş dünyasında KSS'yi fedakârlık veya hayırseverlik davranışıyla ilişkilendirme eğilimi olduğunun altını çizmektedir (2014: 163). Onlara göre, gelişmiş ülkelerde KSS ekonomik, sosyal ve çevresel sonuçlar etrafında geniş bir sorumluluklar dizisine kurumsal bağlılığı içerirken, Pakistan'da KSS terimi hayırsever faaliyetlerle karıştırılmaktadır (2014: 173-174). Ayrıca dini inançların yanı sıra kültürel ve ahlaki değerler de hayırseverlik ve etik sorumluluklara katılımı etkili olmaktadır (2014: 180). Yani gelişmekte olan ülkelerde KSS hem daha çok hayırseverlikle

özdeşleştirilmekte hem de kültürel kodlarla bağlantılı hayırseverlik uygulamaları biçimini almaktadır. Bu da aslında neoliberal yönetişimin bir aracı olarak, gelişmekte olan ülkeler açısından var olan sistemin meşrulaştırılmasına, özellikle neoliberal politikaların sonucu olarak görülebilecek yoksulluğun bir düzeyde sürdürülebilir olmasına da hizmet etmektedir.

Türkiye'deki KSS algısına bakıldığında da yukarıdakine benzer bir yaklaşım olduğu ileri sürülebilir. Hayırsever tutumların önemsendiğini, sosyal sorumluluk ile Türk vakıf geleneği veya ahilik (bir tür lonca) geleneği arasındaki ilişkinin vurgulandığı gözlenebilir. Örneğin, *Herkes için KSS Ulusal İnceleme Raporu*'nda, Türk iş dünyasının 13. yüzyıla kadar uzanan uzun bir KSS faaliyetleri geçmişine sahip olduğu ileri sürülmüştür. Esnaf ve sanatkârların dayanışma örgütü olarak ortaya çıkan “Ahilik” in insancılık, hayırseverlik, cömertlik ve işbirliğine uygun davranışlar gibi ilkelerinin, KSS'nin bileşenleriyle doğrudan ilgili olduğunu, hayırsever davranışın ve insani yardımın Türkiye'de iş kültürünün bir parçası olageldiği vurgulanmıştır (Varçın ve diğerleri, 2013: 21). Yine, Slovenya ve Türkiye'de KSS kavrayışını karşılaştıran bir çalışma, Türkiye'de KSS'nin hayırseverlikle ilişkilendirilen kavrayışının oldukça baskın olduğunu, diğer gelişmekte olan ülkelerdeki gibi hayırseverliği KSS ile eşitleme eğiliminin, bu durumu açıklayabileceğini vurgulamaktadır (Golob ve diğerleri, 2018: 433, 437). Gerçekten de Türkiye'de bu eğilimin birçok örneğini görmek mümkündür.

Örneğin MÜSİAD'ın 2012-2017 yıllarındaki Genel başkanı Nail Olpak, KSS etkinliklerini, Ahilik'in ilk ilkesi olan “cimrilik kapısının kapanıp, yardımseverlik ve dayanışmacılık kapısının açılması” ilkesine güzel bir örnek olarak tanımlıyor ve yoksullukla mücadele için sosyal dayanışmaya, sosyal yardıma vurgu yapıyordu (“MÜSİAD üçüncü bölgesel”, 2015). Ayrıca, MÜSİAD internet sitesinde, bir geleneğe dayanan, yardımlaşmanın bir yolu olan Zimem Defteri (veresiye defteri), sosyal sorumluluk faaliyetleri altında yer almaktadır: “Osmanlı'da varlıklı kişiler, içinde yazılı olan tüm borçları ödeyerek zimem defterlerini satın alırdı.” Bu gelenek MÜSİAD bünyesinde yaşatılmakta, borçlu olanın ve borcu ödeyenin bilinmediği bir şekilde yardımlaşmanın, “hayırda yarışmanın” bir usulü olarak sunulmaktadır (“MÜSİAD”, 2022a). Yine sosyal sorumluluk başlığı altında, erdemli hayat etkinlikleri çerçevesinde, 2012'den beri devam eden Kur'an buluşma derslerinden, bu proje kapsamında kurulan Erdemli İşadamı Okulu'ndan bahsedilmektedir. Bu eğitimin içeriğinin, “her daim MÜSİAD'ın da ön planda tuttuğu bir mesele olan Ortaklık Kültürü ve Müslüman işadammının, iş hayatındaki muhataplarına karşı sorumluluklarının bilincinde olarak eylemde bulunmasını önceleyen Erdemli İşadamı Modeli” olduğunun da altı çizilmektedir (“MÜSİAD”, 2022b).

Öte yandan, İslami kültürel kodları, sosyal sorumluluk çerçevesinde kullanan holdingler ve uygulamalarına Çalık, Kipaş, Boydak gibi sermaye grupları da örnek gösterilebilir. Örneğin Çalık grubu Ramazan aylarında Erzincan, Urfa gibi illerde düzenledikleri iftar yemeklerini, yine Ramazan ayı boyunca Suriyeli mülteciler için düzenledikleri ekmek karnesi kampanyasını, Irak'tan gelen çocuklar için sünnet etkinliği gerçekleştirmelerini sosyal sorumluluk faaliyetleri kapsamında tanımlamaktaydı (“iftarımızı Anadolu'da açıyoruz”, 2022; “Kardeşlik vakti”, 2013). Düzenledikleri “evden eve el ele” kampanyası (2011) ile Çalık holding çalışanları İstanbul ve Ankara'da ihtiyaç sahibi ailelere yardım topluyorlardı (“Çalık ailesi piknikte”, 2012). Kipaş Holding de sosyal sorumluluk çerçevesinde, Ramazan ayı boyunca işçilere yemek yardımı yapıyor, ayrıca ihtiyaç sahibi ailelere ve öğrencilere kıyafet yardımı yapıyordu. Dolayısıyla, küçük ve orta ölçekli sermayenin, KSS faaliyetleri çerçevesinde hayırseverliği ve yardımı vurguladığı ve bunu İslami kültürel kodlar içinde gerçekleştirdiği gözlenebilir.⁶

⁶ Çalık, Kipaş gibi holdinglerin 2014-2015 yılları süresince web sayfaları incelenerek not alınan bu faaliyetler, bugün yenilenmiş web sayfalarında yer almıyor. O yüzden etkinliklerle ilgili bazı haberler kaynak gösterildi. Ama 2011-2014 yılları arasındaki faaliyetlerinde, sosyal sorumluluk faaliyetleri altında bu tür faaliyetler yer almaktaydı.

Bu, bir yandan Türkiye’de KSS uygulamalarında hayırseverlik boyutunun önemli bir unsur olduğunu gösterirken öte yandan KSS uygulamalarının yerel kültürel kodlarla nasıl harmanlandığını da gözler önüne sermektedir. Bu çerçevede, iyi bir Müslüman işadamı olmak, erdemli hayat sürmek, cami inşa etmek, Ramazan ayı boyunca hayırseverlik yapmak, yardım faaliyetleri düzenlemek gibi yerel/İslam’a özgü kodlarla yeniden ele alınan, biçimlenen bir KSS tanımından bahsetmek mümkündür. Yani küresel, uluslararası nitelikteki kurumsal sosyal sorumluluk gibi bir pratik, yerel kültürel kodlarla Türkiye özelinde bu şekilde yeniden biçim almaktadır. Bir başka yönüyle de bu harmanlanma durumu, KSS gibi küresel, neoliberal araçların, yerelde ve özelde nasıl meşru bir zemin kazandığını ve içselleştirildiğini de göstermektedir.

Türkiye’de KSS uygulamaları sadece hayırseverlik ve meşrulaştırma boyutuyla neoliberal yönetişimin aracı olarak işlevsellik kazanmamaktadır; KSS uygulamaları nitelikli işgücü yaratmayı hedefleyerek, bu çerçevede de eğitimi ön plana çıkararak aslında neoliberal politikaların temel sorunlarından işsizliğe ve yoksulluğa bir çözüm oluşturma anlamında da işlevsel görünmektedir.

Türkiye’de tüm sektörlerden şirketlerin bir KSS projesi olarak eğitime ve hedef kitle olarak öğrencilere ilgi duyması, Türkiye’de eğitim sisteminin uzun yıllardır en sorunlu konulardan biri olmasına ve şirketlerin bu toplumsal soruna olan duyarlılıklarına bağlanabilir (Saraç ve diğerleri, 2017: 239). Öte yandan bu tür projelerin, emek piyasasının düzenlenmesi, nitelikli işgücünün yetiştirilmesi gibi sonuçları olduğu da açıktır. Örneğin Holding’in 2006-2013 yıllarında yürüttüğü Meslek Lisesi Memleket Meselesi başlıklı sosyal sorumluluk projesi, öğrencilere çeşitli burslar, staj imkânları ve istihdam önceliği sağlamayı hedeflemiştir (“Koç Topluluğu Politikaları”, 2022). Mesleki eğitimi destekleyerek aslında tam da o dönemde Türkiye ekonomisinin ve sermayenin ihtiyacı olan nitelikli işgücü ihtiyacını destekleyecek bir projeydi. Ayrıca bu tür projeler kapsamındaki yaz stajları, bunu sosyal sorumluluk faaliyeti olarak gerçekleştiren şirketler için, ucuz ve esnek işgücü sağlamada önemli bir rol de üstlenmektedir. Aslında, toplumsal bir sorunu çözüme (örneğin kız çocuklarının eğitimi) ve eğitime katkı yapma amacı taşıyan projeler, bu şirketlerin ve genel olarak da sermayenin meşruiyetini güçlendirecek biçimde, emeğin artı değerinin yeniden dağıtılması anlamına da gelmektedir (Ayhan, 2009: 182).

Dolayısıyla, eğitim alanına ilişkin projelerin neoliberal politikaların işsizlik, istihdam gibi sorunlarını aşmaya yönelik bir boyutu olduğunu ileri sürmek mümkündür. Öte yandan yoksullukla, eşitsizliklerle mücadelede de KSS projeleri sermaye tarafından kullanılan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Dahası, eşitsizliği azaltmak, toplumsal cinsiyet eşitliği, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme gibi hedeflere yönelik projeler, KSS projeleri arasında değerli bulunmakta, bu alanlardaki projeler teşvik edilmektedir. Örneğin 2021’de düzenlenen, BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına değer katan KSS projelerinin ödüllendirildiği 13. KSS Zirvesi Ödülleri içerisinde, altın başarı ödülüne layık görülen projelerden ikisi toplumsal cinsiyet eşitliği amacı kategorisinde, Beko’nun 100 Kadın Bayii Projesi ve Coca-cola Kız Kardeşim Projesi’dir. Cargill’in 1000 Çiftçi 1000 Bereket Projesi ise insana yakışır iş ve ekonomik büyüme amacı içinde değerlendirilmiştir. Jüri özel ödülünü ve Covid19-KSS ödülünü alan ve gümüş Başarı ödülüne layık görülen proje ise Trendyol’un Sepette İyilik Hareketi’dir. Bu proje de eşitsizliklerin azaltılması amacı çerçevesinde değerlendirilmiştir (TKSSD, 2021).

BM’nin 2016’da kabul ettiği, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları olarak tanımladığı amaçlar, yani açlığı, yoksulluğu ortadan kaldırmak, temiz enerji kaynakları yaratmak, eşitsizliklerin azaltılması, iklim eylemi, sağlıklı kaliteli yaşam, nitelikli eğitim gibi hedefler, aslında var olan neoliberal sistemin sorunlarına da işaret etmektedir. Yoksulluk, eşitsizlik, sağlıklı ve kaliteli bir yaşamdan yoksun olmak uluslararası örgütün de tanımladığı en temel sorunlardandır. Sosyal sorumluluk projelerinin bu başlıklarda yoğunlaşması, bu alanlardaki projelerin ödüllendirilmesi KSS’nin, neoliberal politikaların sorunlarıyla baş etmede bir araç olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

4. Sonuç

1980'lerden bu yana tüm Dünya'da etkili olan neoliberal ekonomi, siyasal ve sosyal boyutlarıyla bir dizi sorunu beraberinde getirmiştir. Ekonomik krizler, özellikle 2008 krizi, Covid-19 salgını, çevresel yıkım, derinleşen eşitsizlik ve artan yoksulluk, aşılması, başa çıkılması gereken sorunlar olarak tüm ülkelerin gündemlerinde yer almaktadır. Bu sorunlar, özellikle 2008 finansal krizi ve yoksulluk, eşitsizlik gibi küresel sorunların daha da derinleşmesi, küresel neoliberalizmin sorgulanmasına yol açmıştır. Neoliberalizmin ya da kapitalizmin daha keskin eleştirileri gündeme geldiği gibi, Dünya Bankası ya da BM gibi uluslararası kuruluşların var olan sistem içinde bir takım düzenlemelerle, örneğin 'piyasa dostu devlet/kolaylaştırıcı devlet' gibi modellerle sorunları ele aldığını gözlemek mümkündür.

İşte KSS, neoliberalizmin meşruiyetinin sorgulandığı bir Dünya'da kurtarıcı olarak sunulmaktadır. Neoliberal yönetim ya da devlet-piyasa işbirliği nasıl bir kurtarıcı, neoliberalizmin krizlerine bir çözüm olarak sunulduysa, KSS de neoliberal yönetimin kendisi gibi ve onun bir parçası olarak, bu toplumsal sorunlar karşısında bir kurtarıcı olarak görülmektedir.

Daha önce vurgulandığı gibi, KSS'yi neoliberalizmin kilit bir unsuru olarak görmek mümkündür. KSS, sorumluluğun devlet, özel sektör, STK'lar gibi yönetimin aktörleri arasında paylaşılması anlamına gelse de, devletin sosyal görevlerinin devredilmesi, yani eğitim, sağlık gibi birçok alanın piyasaya açılması anlamına da gelmektedir. Özelleştirmelerin, piyasalaşmanın daha yumuşak ve örtük bir biçimde gerçekleşmesi olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla KSS faaliyetleri neoliberalizmin 'minimum devlet müdahalesi' anlayışının hem bir uzantısı hem de tamamlayıcısıdır. Ancak 2000'lerden sonra, özellikle yönetim kavramıyla gündeme gelen devlet ve özel sektör işbirliği, ya da 'piyasa dostu devlet' gibi modeller, devletin alanının yeniden genişletilmesi ya da bu minimal devlet anlayışından uzaklaşma gibi görünse de, sosyal devletin görev alanlarının yeniden devlete devredilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Bu alanlarda kamu-özel ortaklıkları şeklinde gelişen, büyük ölçüde piyasa lehine müdahaleler söz konusudur.

Ayrıca KSS faaliyetlerinin, küresel toplumsal sorunlara çözüm bulan, buralardaki sorumluluğunu kabul eden bir şirket imajı yaratarak, şirketlerin ya da genel olarak sermayenin toplumsal meşruiyetini güçlendiren ya da yeniden kazandıran bir yönü de vardır. Hem çalışanlarının hem de müşterilerinin ve genel olarak toplumun, şirketlerin faaliyetlerinden duyduğu etik kaygıları giderebilecek, ilişkileri yumuşatabilecek ideolojik bir işlevi de vardır. Dolayısıyla KSS, neoliberal sistemin, krizlerle sarsılan meşruiyetini yeniden kurmada ya da sürdürmede etkili bir araç olarak görülmektedir. Özellikle küresel salgın döneminde hayırseverlik alanında artan KSS faaliyetleri, KSS'nin küresel sorunlarla yüzleşmede ve onları aşmada yararlı ve etkili bir araç olarak görüldüğünü göstermektedir.

KSS faaliyetleri, yukarıda ele alındığı gibi, uluslararası kuruluşlar yardımı ile yerel ekonomileri küresel neoliberal ekonomiye entegre etmede önemli bir işlev üstlenmektedir ve bu entegrasyonun önemli bir aracıdır. Öte yandan, KSS faaliyetleri yerel kültürel kodlarla, değerlerle harmanlanıp, tanımlanır. Bu da ülkenin ekonomisinin uluslararası düzene entegrasyonunun meşru kılınmasını sağlar. Yani uluslararası örgütlerin, küresel piyasaların yerel piyasalara müdahalesi ya da yerel piyasayı düzenlemesi doğallaşmış olur.

KSS'nin evrensel insan hakları, çevreyi koruma gibi dünya çapında bazı evrensel ilkeleri olmasına rağmen, KSS algısı her zaman toplumsal yer ve zaman bağlamıyla ilişkilidir (Sun ve diğerleri, 2010: 6). Kültürel ve ahlaki değerler kadar dini inançlar da kurumları hayırsever ve etik sorumluluklara katılmaya yönlendirmede etkilidir (Sajjad ve Eweje, 2014: 180). Bu kültürel, yerel kodlar tarafından şekillendirilen, içselleştirilen KSS projeleri, neoliberal politikaların ve krizin sonuçlarından kaynaklanan yaygın hoşnutsuzluğun üstünü örtebilir. KSS faaliyetlerinin yerel-kültürel kodlarla harmanlanması, KSS gibi küresel neoliberalizmin bir aracının, yerelde ve özelde nasıl meşru bir zemin kazandığını ve içselleştirildiğini de göstermektedir.

Özellikle KSS’nin Türkiye gibi ülkelerde ön plana çıkan hayırseverlik ve yardımlaşma boyutu; eşitsizlik, yoksulluk gibi neoliberalizmden kaynaklanan sorunların çözümüne geçici çözümler üretmek sistemin meşruiyetini pekiştirmek ve sürdürmek gibi bir işlev üstlenebilmektedir. Bu tür KSS faaliyetleri sosyal yardım işleviyle, olası huzursuzluğun ve hak düzeyinde bir arayışın önüne geçebilir.

Sonuç olarak, KSS faaliyetleri devletlerin sorumluluklarının piyasaya devredilmesi anlamına da gelmektedir ve neoliberal politikaların ‘minimal devlet’ anlayışının bir uzantısı ya da tamamlayıcısı olarak ele alınabilir. Bu anlamda neoliberalizmin kilit bir unsurudur. KSS faaliyetleri uluslararası kuruluşların yardımıyla yerel ekonomileri küresel, neoliberal ekonomiye entegre etmede önemli bir role sahiptir. Ayrıca, KSS faaliyetleri neoliberalizmin finansal, ekolojik ve meşruiyet krizine bir çözüm olarak sunulmaktadır. Özellikle KSS’nin hayırseverlik boyutu, neoliberal ekonominin olumsuz etkileriyle başa çıkmada etkili bir strateji olabilmektedir. Bu çıkarımlar doğrultusunda, KSS’nin neoliberal yönetişimin bir aracı olarak tanımlanabileceği ve neoliberal yönetişimin bir parçası olduğu ileri sürebilir. Bu durumda sorulması gereken, neoliberal yönetişimin bir parçası hatta önemli bir mekanizması olan KSS pratiklerinin, neoliberalizmden kaynaklanan yapısal sorunlara gerçek yanıtlar üretmede ne kadar başarılı olabileceğidir.

Kaynakça

- Akdoğan, N., Gülhan, O. ve Aktaş, M. (2017). The relationship between corporate social responsibility reporting and corporate governance: evidence from Turkish banking sector. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 13(5), 181-195.
- Ar, A. Y. (2021). Corporate social responsibility. P. Harris, A. Bitonti, C. S. Fleisher, A. S. Binderkrantz (Ed). *The Palgrave encyclopedia of interest groups, lobbying and public affairs* içinde. Cham: Palgrave Macmillan.
- Ayhan, B. (2009). Siyasal iktisat ve kurumsal sosyal sorumluluk. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), 173-187.
- Barthold, C. (2013). Corporate social responsibility, collaboration and depoliticisation. *Business Ethics: A European Review*, 22(4), 393-403.
- Bekmen, A. (2016). *Sermayenin "Etik" inşası küresel üretim ve kurumsal sosyal sorumluluk*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Berniak-Woźny, J. (2010). Corporate social responsibility in developing countries: Polish perspective. W. Sun, J. Stewart ve D. Pollard (Ed.) *Reframing corporate social responsibility: Lessons from the global financial crisis (Critical studies on corporate responsibility, governance and sustainability, Vol. 1)* içinde (ss. 271-302). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Crane, A. ve Matten, D. (2021). COVID-19 and the future of CSR research. *Journal of Management Studies*, 58(1), 280-284.
- Çakar, U. ve Alakavuklar, O. N. (2014). Sustainability and environmental perspectives in Turkey: A Socio-cultural analysis. G. Eweje (Ed.) *Corporate social responsibility and sustainability: Emerging trends in developing economies* içinde (ss. 117-137). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Çalık ailesi piknikte buluştu. (2012, 10 Haziran) Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2012/06/10/calik-ailesi-piknikte-bulustu>, (28.07.2022).
- Çullu B., Kjamili, B., Byrne, P. ve Kanabar, S. (2020). *Responsible impact project, Avrupa ve Türkiye’de kurumsal sosyal sorumluluk yoluyla özel sektör sivil toplum iş birliği raporu*. Sivil Toplum Diyaloğu (STD) Programı.

- Ding, W., Levine, R., Lin, C. ve Xie, W. (2021). Corporate immunity to the COVID-19 pandemic. (Working Paper 27055, 1-52). (10. 8. 2022). Erişim adresi: <http://www.nber.org/papers/w27055>,
- Duman, D. U., Giritli, H. ve McDermott P. (2016). Corporate social responsibility in construction industry: A comparative study between UK and Turkey. *Built Environment Project and Asset Management*. 6(2), 218 – 231.
- Ersöz, H. (2009). İşletmelerin sosyal sorumluluk anlayışının gelişiminde meslek kuruluşlarının rolü. *Journal of Social Policy Conferences* 57, 87-123.
- Eweje, G. (Der.) (2014). Introduction: Trends in corporate social responsibility and sustainability in emerging economies. *Corporate social responsibility and sustainability: Emerging trends in developing economies* içinde (ss. 3-17). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Fidan, Z. ve Şentürk, Z. A. (2017). Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) çalışmalarında işbirliği: Akbank, Garanti Bankası ve Türkiye İş Bankası üzerine bir değerlendirme. *Selçuk İletişim*, 9(4), 40-65.
- Fleming P. ve Jones, T. M. (2013). *The End of the corporate social responsibility: Crisis and critique*. London: Sage.
- Fleming, P., Roberts, J. ve Garsten, C. (2013). In search of corporate social responsibility: Introduction to special issue. *Organization*, 20(3), 337-348.
- García-Sánchez, I. M. ve García-Sánchez, A. (2020). Corporate social responsibility during Covid-19 pandemic. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 6(4), 126.
- Garriga E. ve Méle, D. (2004). Corporate social responsibility theories: Mapping the territory. *Journal of Business Ethics* 53(1), 51-71.
- Genç MÜSİAD, (2022) Hakkımızda. Erişim adresi: <https://www.gencmusiad.org.tr/kurumsal-hakkimizda-1.html> (11.08. 2022)
- Golob, U., Türkel, S., Kronegger L. ve Uzunoğlu, E. (2018). Uncovering CSR meaning networks: A Cross-national comparison of Turkey and Slovenia. *Public Relations Review*, 44(4), 433-443.
- Gündüz, B. (2009). *Contest in the boundaries of corporate social responsibility: Emergence of nongovernmental systems of labour regulation in the textile and apparel industry*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hanlon, G. ve Fleming, P. P. (2009). Updating the critical perspective on corporate social responsibility. *Sociology Compass*, 3(6), 937-948.
- He, H. ve Harris, L. (2020). The impact of Covid-19 pandemic on corporate social responsibility and marketing philosophy. *Journal of Business Research*, 116, 176-182.
- Hoştut, S. (2015). Kurumsal sosyal sorumluluk raporlarında söylem. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 40, 119-136.
- İftarımızı Anadolu'da açıyoruz. Erişim adresi: <https://www.calik.com/tr/sosyal-sorumluluk/iftarimizi-anadoluda-aciyoruz> (28.07.2022)
- Jones, B. (2010). Corporate social irresponsibility: The role of government and ideology. W. Sun, J. Stewart ve D. Pollard (Ed.) *Reframing corporate social responsibility: Lessons from the global financial crisis* içinde (ss. 57-75). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Joseph, J. (2012). *The social in the global*. Cambridge: Cambridge University.

- Kardeşlik vakti. (2013, 9 Temmuz). Erişim adresi: <https://www.takvim.com.tr/ramazan/2013/07/09/kardeslik-vakti> (28.07.2022).
- Kaya, N. ve Kuruuzum, A. A. (2014). A Study on social responsibility projects by Top 500 manufacturer companies in Turkey. *Research Journal of Business and Management*, 1(3), 240-252.
- Koç Topluluğu politikaları ve sürdürülebilirlik raporları. Erişim adresi: <https://cdn.koc.com.tr/cmscontainer/kocholding/media/koc/05surdurulebilirlik/raporlar/surdurebilirlik-raporu-tr/koc-grup-surdurulebilirlik-raporu-2013.pdf>, (29. 07. 2022).
- Lee, S. (2022). Corporate social responsibility and COVID-19: Research implications. *Tourism Economics*, 28(4), 863-869.
- Manuel, T. ve Herron, T. L. (2020). An Ethical perspective of business CSR and the Covid-19 Pandemic. *Society and Business Review*. 15(3) 235-253.
- Munck, R. (2005). Neoliberalism and politics, and the politics of neoliberalism. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.) *Neoliberalism: A critical reader* içinde (ss. 60–69). London: Pluto Press.
- Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği. (2022a). Zimem defteri. Erişim adresi: <https://www.musiad.org.tr/icerik/zimem-defteri-46> (05.03.2022).
- Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği. (2022b). Erdemli hayat. Erişim adresi: <https://www.musiad.org.tr/icerik/erdemli--81> (29.07.2022).
- Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği. MÜSİAD üçüncü bölgesel iş geliştirme toplantısını Adana’da gerçekleştirdi. (2015, 9 Mart). Erişim adresi: <https://www.insaatyatirim.com/haber/16046/musiad-ucuncu-bolgesel-is-gelistirme-toplantisini-adanada-gerceklestirdi> (28.02.2022).
- Narlı, N., Zülfikar, H., Gizer, A., Tünay, R. S., Akyol, A. D., Kurtaran, T., Öztürk, H. (2016). *Corporate Social Responsibility For All Project, Turkey, Sustainability Reporting, National Review Report*, Ankara: TİSK.
- Palakshappa, N. ve Chatterji, M. (2014). Corporate social responsibility in the Indian context. G. Eweje (Der.) *Corporate social responsibility and sustainability: Emerging trends in developing economies* içinde (ss. 139-162). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Qiu, S. C., Jiang, J., Liu, X., Chen, M. H. ve Yuan, X. (2021). Can corporate social responsibility protect firm value during the COVID-19 pandemic?. *International Journal of Hospitality Management*, 93, 102759.
- Richardson, BJ. (2014) To Govern and be governed: The Governance dimensions of SRI's influence. C. Louche ve T. Hebb (Ed.) *Socially responsible investment in the 21st Century: Does it make a difference for society?* içinde (ss. 247-2729. UK: Emerald Group Publishing Limited.
- Sajjad A. ve Eweje, G. (2014). Corporate social responsibility in Pakistan: Current trends and future directions. G. Eweje (Ed.) *Corporate social responsibility and sustainability: Emerging trends in developing economies* içinde (ss. 163-187). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Saraç, M., Erdur, D. A ve Bektaş, O. (2017). Corporate social responsibility in Turkey: A sectoral analysis. *European Journal of Applied Business and Management*, Special Issue, 229-243.
- Selvi, Y., Wagner, E. ve Türel, A. (2010). Corporate social responsibility in the time of financial crisis: Evidence from Turkey. *Annales Universitatis Apulensis: Series Oeconomica*, 12(1), 281-290.

- Shamir, R. (2010). Capitalism, governance, and authority: The Case of corporate social responsibility. *Annual Review of Law and Social Science*, 6, 531-553.
- Sun, W., Stewart, J. ve Pollard, D. (Der.) (2010). Reframing corporate social responsibility. *Reframing corporate social responsibility: Lessons from the global financial crisis* içinde (ss. 3-19). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Tench, R. (2010). The Role of corporate social responsibility in the financial crisis. W. Sun, J. Stewart ve D. Pollard (Ed.) *Reframing corporate social responsibility: Lessons from the global financial crisis* içinde (ss. 43-56). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Tennberg, M., Vola, J., Espiritu, A. A., Fors, B. S, Ejdemo, T., Riabova, L. ve Nosova, T. (2014). Neoliberal governance, sustainable development and local communities in the Barents Region. *Barents Studies: Peoples, Economies and Politics*, 1(1), 41-72.
- Tiraki, N. (2021). *Halkla ilişkiler ve kurumsal sosyal sorumluluk: Pandemi sürecinde gerçekleştirilen kurumsal sosyal sorumluluk projelerinin incelenmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu. (2022). Ortak Yarınlar ödül programı hakkında. Erişim Adresi: <https://www.ortakyarinlar.com/Home/About> (05.08.2022)
- Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği (2010). *CSR Turkey baseline report*, Ankara: TKSSD.
- Türkiye Kurumsal Sosyal Sorumluluk Derneği (2021). *13. KSS Zirvesi sürdürülebilir kalkınma amaçları ödülleri*, Ankara: TKSSD
- Varçın, R., Ergün, G., Gülçübuk, B. ve Turan, B. (2013). *Herkes için kurumsal sosyal sorumluluk: Ulusal inceleme raporu*. Ankara: TİSK.
- Visser, W. (2010). CSR 2.0: From the age of greed to the age of responsibility. W. Sun, J. Stewart ve D. Pollard (Ed.) *Reframing corporate social responsibility: Lessons from the global financial crisis* içinde (ss. 231-251). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
- Yankaya, D. (2014). *Yeni İslami burjuvazi, Türk modeli*. İstanbul: İletişim Yayınları.